

Horváth Lajos

Újraéledt trauma és visszafantáziálás a retroaktivitás fenomenológiájának tükrében*

Bevezetés

A pszichoanalízis terápiás eljárásként, a fenomenológia pedig ismeretelméleti projektumként határozza meg önmagát. A pszichoanalízis a tudattalan irányába nyit kapukat, a fenomenológia a konkrét tapasztalat szerkezetének és működésének vizsgálatára vállalkozik (Marosán, 2017, 12). Fenomenológiai szempontból a pszichoanalízis naturalista előfeltevésekkel terhelt, a fenomenológia viszont idegenkedik a psziché topográfiai és strukturális modelljeitől. A diszciplináris távolságok és módszertani ellentétek ellenére mindkét irányzat a szubjektív tapasztalati mező elemzésére törekszik. A fenomenológia folytonosságot feltételez a tudat és tudattalan között, melyek ugyanazon tapasztalati mező absztrakt végpontjaiként is tekinthetők (Sajó, 2009, 67). Husserl különböző fenomenológiai tudattalan-koncepciókat dolgozott ki, sőt a kései Husserl egy olyan filozófiai keretet kínál, amely integrálhatja a freudi és jungi pszichoanalízis bizonyos elemeit, mint például az elfojtás, háritás és ellenállás (Marosán, 2021, 84). A fenomenológia nemcsak a párbeszéd lehetőségét keresi, hanem új irányzatokat is megalapozott. Sartre egzisztenciális-pszichoanalízise vagy Merleau-Ponty test-fenomenológiája kritikusan viszonyult a freudi tudattalanhoz és a pszichoanalízis új olvasatait nyújtották (Sartre, 2006; Merleau-Ponty, 2006, 2012).

A kritikai pozíciót erősíti Olay, aki szerint Freud két egymással összeegyeztethetetlen leírást alkalmaz a vágyteljesítés és a szublimáció alanyának meghatározása közben a nélkül, hogy a személyfogalom körül kibontakozó gazdag filozófiai hagyományt egyáltalán figyelembe venné (Olay, 2018, 64). Hárs pedig a tudattalan tudatosításával szemben fogalmaz meg kétségeket: a tudattalan és a tudat tartalmi képtelenek dialógusba lépni egymással. Heller Ágnes nyomán hangsúlyozza, hogy a tudattalannak önálló tartalmi és kifejezésformái vannak, az a mód ahogy a

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00189/21/2) és az NKFIH K 138745 számú projekt támogatásával készült.

tudattalan saját anyagát rendezni megközelíthetetlen a tudat számára. Ha beszélhetünk egyáltalán párbeszédéről a tudat és tudattalan között az mindig konfliktust von magával. Hárs szerint talán a *biszociáció* esetén zajlik valódi kommunikáció a tudat és tudattalan között (Hárs, 2018, 83).¹

A kritikai megfontolások mellett számos harmonizáló törekvést is találhatunk. Például Ullmann Ricoeurrel (1970) szemben amellett érvelt, hogy Freud nem pusztán közvetít a fiziológiai-dinamikai és a hermeneutikai-értelmezői leírások között, hanem a pszichoanalízis egy harmadik beszédmódot vagy regisztert „fedez fel” (Ullmann, 2016a, 17.; Ullmann, 2016b, 155).² A harmonizáló kísérletek ellenére az elfojtás és az elfojtott tudattalan nehezen integrálható fenomenológiai modellekbe. Smith (2010) és Kozyreva (2017) amellett érvelnek, hogy az asszociáció és a passzív szintézisek fenomenológiája megmagyarázhatja az elfojtást és az elfojtott visszatérését is. Husserl esetében azonban, mint ahogy azt Tengelyi hangsúlyozza, az elfojtás inkább félretolás, azaz értelemkezdemények peremre szorítása és nem inkompatibilis képzetek belső cenzúrázása.³ Ettől eltekintve Tengelyi is úgy gondolja, hogy az *értelemképződés* folyamatának vizsgálata összekapcsolja a fenomenológiát a pszichoanalízissel (Tengelyi, 2007, 25).

A husserli fenomenológiai tudattalan horizont jelleggel bír és az alakészlelés lehetőségfeltételeit és törvényeit biztosítja. Ezzel szemben a freudi elfojtás a lélek rétegzett felépítésére utal. Ebből a szempontból a legradikálisabbnak Thalia Welsh kísérlete tűnik, aki szerint a fenomenológia csak akkor tudja integrálni a freudi elfojtást, ha a fenomenológiai tudattalanba beiktatjuk a közeli és távoli retenciókon túl az „elfojtott” retenciókat is (Welsh, 2012). Merleau-Ponty *Az észlelés fenomenológiájának* bevezetésében megemlíti, hogy Balzac, Proust, Valéry vagy Cézanne művei alapján úgy tűnik, hogy a fenomenológia már azelőtt mozgalom volt mielőtt doktrínává vagy rendszerré kristályosodott volna (Merleau-Ponty, 2012, 22). Freud a naturalizmusa és szcientizmusa miatt azonban nehezebben illeszthető be ebbe a sorba.⁴ Eugen Fink a pszichoanalízist a „mitikus” teóriái (libidó, hajtóerők, ösztönök) és a tudat kérdésének elhanyagolása miatt kritizálta (vö. Husserl, 1998, 197-199).

A dinamikus tudattalan és az elfojtás megnehezítik a harmonizáló kísérletek dolgát. De mi a helyzet az idő, emlékezet és trauma vizsgálataival? Hogyan reprodukálható a múlt a jelenben? Hogyan keletkezik az idegentapasztalat az énben? Hogyan jönnek létre félretolt vagy akár elfojtott értelemkezdemények? Ezek olyan genetikus fenomenológiai kérdéskörök, amelyekhez adalékokat és kiegészítéseket

¹ A „biszociáció” egy tudattalan lelki működés, amely egymástól független gondolati elemek összekapcsolását jelenti (Hárs, 2018, 84).

² Ricoeur úgy véli, hogy a freudi pszichoanalízis lényege az archeológia, amely többjelentésű fogalom: egyrészt gondolhatunk a múltbéli emléknymok rekonstrukciójára, másrészt a tudattalan és az Id fogalmai azt sugallják Ricoeurnek, hogy a pszichoanalízis egy mozgás a reprezentálhatatlan, tisztán ösztönszerű formációk irányába. A pszichoanalízis – állítja Ricoeur – arról szeretne tudást nyerni, ami a reprezentációban nem válik képzetté. Ami pedig affektusokban reprezentálódik, de nem szimbolizálható az az önmagában vett vágy (Ricoeur, 1970, 453).

³ Husserl az elfojtást úgy értelmezi, hogy egy erősebb affekció elfedi a gyengébbet, de az elfojtott/elfedett affekció újra utat találhat a tudatos figyelem irányába (Husserl, 2001, 518; vö. Kozyreva, 2017, 169). A tudat a felszín alá nyom bizonyos élményeket, de ezek szinte „törekednek”, hogy felszínre bukkanjanak és így feszültséget hoznak létre a tudat rétegeiben (Marosán, 2021, 78).

⁴ A naturalizmus, szcientizmus és romantika hatástörténetével kapcsolatban lásd Ffytche, 2012; Szummer, 2014.

találhatunk a pszichoanalízisben.⁵ Ebben a tanulmányban a múlt utólagos képződésének két rivális modelljét szeretném vizsgálni és összevetni a retroaktív ébresztés fenomenológiájával. Az első részben röviden összefoglalom a retroaktivitás fenomenológiáját és az affektív erőközlés husserli koncepcióját. A második rész Freud korai elképzeléseit elemzi, amelyekből az újraéledt vagy felébresztett trauma képe rajzolódik ki. A harmadik részben Jung koncepcióját vizsgálom, amelyet *A Farkasember* esettanulmány körül kibontakozó vitával is illusztrálok. A freudi utólagosság (*Nachträglichkeit*) és a jungi visszafantáziálás (*Zurückphantasieren*) egyaránt a pszichés energia szerepét hangsúlyozza a traumatikus múlt konstrukciójában.⁶ Husserl esetében is találkozunk egyfajta – Ullmann kifejezésével élve – „affektív erőközléssel” a múlt reprodukciója esetében.⁷ A tanulmányban megvizsgálom ezeket az „energetikai” metaforákat és végül arra a kérdésre keresek választ, hogy a retroaktivitás fenomenológiai tézise vajon képes-e kiegyensúlyozni a Freud és Jung között feszülő ellentéteket?

Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a fenomenológia kifogásait a naturalista előfeltevésekkel szemben, de az asszociáció és a múlt rekonstrukciójának problémái talán átfogó keretet nyújthatnak az összehasonlító elemzéshez. Mindhárom szerző esetén közös mozzanat, hogy spekulatív módon magyarázzák meg azt a különös jelenséget, amikor egy emlék, vagy emlékszerű fantázia az észleléshez hasonló affektív erőre/energiára tesz szert és akár traumatikus sokkot is okoz. Ricoeurrel szólva közös mozzanat az erő és energia nyelve, amely Freud és Jung esetén a pszichikus energia, a libidó naturalisztikus előfeltevésével párosul. A múlt retroaktív konstitúcióját az affektivitás és az értelemképződés egymással szorosan összekapcsolódó – konstitutív viszonyban lévő – tengelyei mentán vizsgálhatjuk. Husserl, Freud és Jung egyaránt segítségünkre lehet a változás és értelem-többlet keletkezésének vizsgálatában.⁸

Retroaktív ébresztés és affektív erőközlés

A tapasztalat fenomenológiai leírása elválaszthatatlan az időelemzésektől, hiszen a tudat tárgy-konstituáló aktivitása is egy időbeli folyamat. Az idő vizsgálata pedig

⁵ A jelenben képződő múlt, vagy fenomenológiai nyelven fogalmazva egy olyan múlt felbukkanása, amely soha nem volt jelen szintén kijelölhet egy metszéspontot a fenomenológia és a pszichoanalízis között (Pintér, 2014; Groarke, 2021). A genetikus fenomenológia az értelem keletkezésének és önszerveződésének kutatása, melynek eredményeképpen a tudat háta mögött zajló passzív konstitúciós folyamatokat tárja fel Husserl (részletesebben lásd Marosán, 2021, 20-21).

⁶ A freudi „*Nachträglichkeit*” (angol fordításban „*afterwardsness*”) magyarítása tekintetében az egyik anonim lektor javaslatának megfelelően az újraéledt, felébresztett, vagy retroaktív trauma kifejezéseket szeretném kiemelni. A hazai szakirodalomban elterjedt még a „halasztott cselekvés” és a „visszaható trauma” meghatározás is (Bánfalvi, 2015; Pintér, 2014). Bókay „építő-bontó narratívaként” határozza meg az utólagosság értelmét, amely egyfajta körkörösséget implikál. A retroaktív traumában egyesülnek a visszafelé és előre felé ható történeti mozzanatok: „a jelen idejű esemény visszamenőlegesen létrehoz valamit, de ez a jelenből létrehozott múltbeli esemény valamilyen értelemben okként is szerepel...” (Bókay, 2020, 51). Lásd még a 11. lábjegyzetet.

⁷ Ullmann, 2010, 283.

⁸ Ullmann úgy határozza meg a retroaktivitást, mint amely a változás tapasztalatába enged betekintést. A retroaktivitás egyszerre mindennapi jelenség és egy eszköz, amellyel az újdonság keletkezésének fenomenológiájába nyerhetünk bepillantást (Ullmann, 2010, 278).

szorosan összefügg a rövidtávú és hosszútávú emlékezet (retenció és visszaemlékezés) fenomenológiai elemzésével. Husserl az 1905-ös időelőadások 25. paragrafusában azt állítja, hogy a visszaemlékezés kettős intencionalitással rendelkezik. A tudatélet eredendően folyamszerű és nem csupán intencionális állapotok láncszemeinek egymáshoz illesztéséből áll. A múltbéli állapotok nem egyszer és mindenkorra rögzített intenciók, hanem minden új tapasztalat visszahat a régre. A protenciók révén a tudat mindig előre vetül a jövőbe, és ha egy intenció betöltődött, meghatározást nyert, akkor az átszínezi a reprodukciót – a felidézett múltat. Ahogy az észlelt tárgyak egy változó észlelési horizontban foglalnak helyet, úgy a reprodukált időtárgyak „időháttéré” is megváltozhat. Tehát egy észlelt tárgy térbeli háttérbe, időtárgyként felfogva pedig „időháttérbe” illeszkedik. Ezek a horizontok viszont nem egyszer és mindenkorra rögzítettek, hanem folyamatosan változnak, mint a mozgó vonat ablakából látható hegyek és völgyek. Az idő múlásának alapvető strukturális eleme, hogy a múlt vagy egy múltbéli helyzet új színben tűnik fel. A múlt retroaktív konstitúciójával állunk itt szemben, amelyet Husserl az időelőadásokban egy „a priori szükségszerű visszahatásnak” vagy az intenciók láncán végighaladó „visszaható erőnek” tekintett (Husserl, 2002, 68).

Husserl ezt a visszaható erőt bővebben tárgyalja a passzív szintézisekre vonatkozó elemzésekben (Husserl, 2001). Kozyreva szerint a visszaemlékezés egyfajta „affektív-retroaktív ébresztés”, hiszen a múltbéli intenciók (emlékek) affektív megerősítésben részesülnek az affektivitásban gazdag impresszionális szférának köszönhetően (Kozyreva, 2017, 131). Az effektivitás az érdeklődés felkeltésének folyamatára utal: valami kiemelkedik a látóterünkből (*Reiz*) és ingerli a tudatos figyelmet. De nem csak egy szembetűnő *Gestalt*, hanem egy felbukkanó múltbéli emlék is kiválthatja az affektív érdeklődést (Husserl, 2001, 196; Summa, 2014, 299). További fontos eleme a husserli affektivitás-koncepciónak, hogy valamilyen énidegen elem hatást gyakorol az énré (Marosán, 2020, 110). Husserl az affekció visszafelé sugárzásának metaforájával is él (Husserl, 2001, 222). Amikor felismerünk egy dallamot, akkor az affekció szinte visszasugárzik a retencionális láncon és újra aktualizálja a már éppen lecsengő hangokat (Ullmann, 2013, 97). A husserli affektív-asszociatív ébresztéssel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy nem feltétlenül csak a múlt felé, hanem a jövő irányába is nyitott erőközlésről van szó (Husserl, 2001, 205). Steinbock szintén a dallam felismerésével kapcsolatban hívja fel a figyelmet az affekció kétirányú mozgására: „nem csak a jelen nyújt a múlt számára olyan affektív erőt, amivel korábban az nem rendelkezett, hanem a dallam egésze is egy új affektív kiemelkedést ad a felidézést elősegítő jelennek, ami az egész dallam része” (Steinbock, 2004, 30). A megelevenedett tapasztalat azonban nem feltétlenül semleges reprodukció, hanem egy korábbi élmény sematizált, módosított változata. A múlt retroaktív ébresztése életbe léphet a retencionális lefutásban, amikor például hirtelen felismerünk egy háttérben hallatszódó dallamot, de a távoli múlt asszociatív ébresztésével is számolhatunk. Az asszociáció hirtelen nagyon távoli emlékek felidézését is lehetővé teszi. Például Husserl leír egy esetet, amikor egy beszélgetés közben lelki szemei előtt megjelenik egy lenyűgöző tengerpart képe, és teljesen magára vonja a figyelmét. Később rájön, hogy a tájkép megjelenését egy olyan kifejezés motiválhatta, amelyhez hasonló az előző nyáron is hallott a tengerpart mellett (Husserl, 2001, 167). Husserl „feltáró

ébresztésről” is ír, ami azt jelenti, hogy a korábban leülepedett implicit értelmek újra explicitté válnak. Valami szinte észrevétlenül kiemelkedik a „ködből” (a múlt-horizontból) és tudatosan is megragadhatóvá válik (Husserl, 2001, 224). Husserl egyik példájával élve képzeljük el, hogy találunk egy régi levelet, amit mi írtunk, de még nem vagyunk erről teljesen meggyőződve, majd hirtelen bevillan egy határozott emlék. Azonban az emlékkép megjelenése előtt – vagy azzal szinte egyidőben – már a múltbeli szituációt és korábbi énünket is aktualizáljuk. A határozott felismerés előtt már előzetesen is reprodukáltuk a múltat abból a feltételezésből kiindulva, hogy talán mi írtuk a megtalált levelet (Husserl, 2001, 139).

Husserl affektivitás-fogalma a tudatos figyelem ingadozását, differenciálódását írja le. Az észlelő tudat már eleve rendelkezik egyfajta érdeklődéssel, eredeti affektivitással, melyet a környezet tárgyai felfokoznak vagy éppen lefokoznak. Az erősebb inger a tudat felszíne alá nyomja a gyengébbet. A figyelem és az érdeklődés váltakozásai a tárgykonstitúció energetikai-ökonómiai előfeltételét alkotják. Sutyák szerint a figyelem és az érdeklődés váltakozásai, azaz az intencionalitás önszerveződése összemérhető a freudi „megszállással” is (Sutyák, 2008, 47). Ahogy ülünk a szobában és írni kezdünk, a figyelmünk különböző tárgyra terelődik, elkalandozunk, majd újra szavakat keresünk a mondandónknak. Vajon az intenciók láncreakciója hasonló lenne ahhoz a folyamathoz, ahogy a freudi pszichés energia tárgyról tárgyra vándorol vagy éppen emlékképeket kelt életre energia-befektetés, megszállás révén? Olay nem tartja meggyőzőnek, hogy Sutyák a megszállást az intencionális viszony motorjának tekinti. Szerinte az intencionalitás csak a pszichikai aktusok vagy tudati élmények tárgyra irányulását jelenti, a megszállás pedig az érdeklődés és kötődés mozzanatait állítja előtérbe (Olay, 2018, 49). A megszállás összefonódik a vágykielégítés, szexuális érdeklődés, tárgyválasztás mechanizmusaival és – ahogy Laplanche és Pontalis kiemeli – ösztön-energiából táplálkozik, továbbá nyomást gyakorol a lelki készülékre (Laplanche és Pontalis, 1994, 303). Amint láttuk, Husserl a passzív szintézisekre vonatkozó elemzésekben azt állítja, hogy az affektivitás irányítja a figyelmet, de affektivitás alatt nem pusztán érdeklődést ért, hanem érzéseket és érzelmeket is, melyek szintén hatással vannak a tudatos figyelemre. Ösztönök, késztetések, sőt szenvedélyes vágyak (a „szív szférája”) sematizálják az eleven jelen affektív domborzatát (Husserl, 2001, 198). További fontos mozzanat, hogy az affekció szétterjed vagy tárgyról-tárgyra „ugrál” az eleven jelenben és sematizálja a környezetet. A saját olvasatomban Sutyák számára ebben rejlik az analógia gyökere a freudi „megszállás” és a husserli „intencionalitás” között. Olay kritikáját szem előtt tartva talán élhetünk egy olyan harmonizáló megoldással, hogy az intencionális tárgyak konstitúciójában az affektivitás egy a freudi „megszálláshoz” hasonlítható *pre*-intencionális és *pre*-tematikus folyamatot jelöl. További fontos mozzanat, hogy az affekció és megszállás alatt nem feltétlenül mérhető mennyiségeket kell értenünk. Ezek inkább olyan szemléletes metaforák, amelyek a tudatos figyelem, a fantáziaélet és az emlékezeti folyamatok motivációs bázisát próbálják feltárni.⁹

⁹ Amint azt Laplanche és Pontalis megjegyzi, a megszállás vagy affektusmennyiség rendkívül heterogén fogalom. Többféle használatát különíthetjük el, melybe beletartozik a metaforikus, a neurofiziológiai, és az ökonómiai értelmezés is. A szerzőpáros még egy olyan fenomenológiai olvasatot is nyújt, amelyben az

A pszichoanalitikus megszállás és a husserli affekció egyaránt energetikai metaforának tekinthető. Az így értelmezett affektivitás reprodukciók (emlékek, fantáziák) megjelenítését teszi lehetővé, sőt akár meg is betegítheti az egyént. Ez utóbbi mozzanatot Smith a kései Husserl kézírataiban is felfedezi, ahol Husserl még „bennrekedt affektusra” (*eingeklemmte Affekte*) is hivatkozik.¹⁰ A retroaktív ébresztés egyszerre affektív és intencionális viszony: a múlt visszanyeri affektív energiáját és visszaáramlik a jelenbe miközben új értelem keletkezik. Ullmann szerint a retroaktív ébresztés egy visszamenőleges bepillantást nyújt a tudattalan működésébe és hidat képezhet a pszichoanalitikus terápia és a fenomenológia között (Ullmann, 2010, 284). Az affektív-retroaktív ébresztés, a retroaktív trauma és a visszafantáziálás osztozik abban, hogy egy korábbi elfeledett vagy elfojtott esemény reprodukált emlékként (vagy terápiais konstrukcióként) nagyobb affektív elevenséggel tér vissza. Vajon honnan ered az affekció terjedésének efféle anomáliája, hogyan képes a múlt visszanyerni elevenségét asszociációk és értelmezések hatására? A következő fejezetekben Freud és Jung magyarázati modelljeit vizsgáljuk meg.

Retroaktív trauma és traumatikus affektív erőközlés

Talán a fentiek fényében már nem túl provokatív azt állítani, hogy Freud korai traumaelmélete a retroaktív értelemképződés és affektív erőközlés speciális eseteként olvasható, amely még a csábításelméleten alapult. Schimek olvasatában Freud soha nem gondolta úgy, hogy kizárólag egy külső trauma magyarázná a neurotikus tüneteket. Freud a csábításelméletet állandóan átgondolja és pontosítja. Az 1896-ban képviselt etiológiai magyarázat szerint az abúzus szükségszerű előfeltétele a későbbi neurotikus tüneteknek, de az elszenvedett esemény csak a tudattalan emlék halasztott cselekvése (*Nachträglichkeit*) révén válik pszichikus traumává.¹¹ A serdülőkor után a

affektusmennyiség „affektív értéket” képvisel, azaz szándékosságra és ún. tárgyértékre utal (Laplanche és Pontalis, 1994, 305).

¹⁰ Az 1934-ben írt E III-as kézirat 10/3a paragrafusában jelenik meg érintőlegesen a habituális kielégületlenség és a bennrekedt affektus problémája. A szubjektum vágya felfokozódik, ha a vágy tárgya szemléletileg adódik. Az alany igyekszik elterelni a figyelmét. Az affektus elfedés és elnyomás tárgyává válik, de nem szűnik meg teljesen (Smith, 2010, 166). Sőt Smith szerint Husserlnek olyan megjegyzései vannak az affektusok kompenzációjával és kezelésével kapcsolatban, amelyek az indulatáttételi neurózis problémájára emlékeztetnek. A készítés „hajlítható” és az én által integrálhatóvá válik (Smith, 2010, 167). Úgy tűnik, hogy Husserl a transzcendentális ösztönton szempontjából is relevánsnak tartotta a pszichoanalízis némely belátását.

¹¹ A *Nachträglichkeit* egyik fordítása a *halasztott cselekvés* elve, amely Bánfalvi értelmezésében több tényezőt foglal magában. Az újjaéledt trauma egy történeti ívvel szemléltethető, a gyermekkori abúzus nem csak önmagában, hanem a felnőttkori szexuális eseményekkel összekapcsolódva képez patológikus tüneteket. A múltbéli trauma által hátrahagyott affekció úgy aktualizálódik, mint egy „szunnyadó vulkán mélyén rejlő feszültség”. További fontos mozzanat, hogy a trauma nem egy konkrét eseményre redukálható, hanem a freudi elképzelés szerint „események történeti láncolataként teremtődik meg” (Bánfalvi, 2015, 77-78). Chervet a *Nachträglichkeit* fordításait elemezve megjegyzi, hogy a freudi műszo egy utóhatás tovább szállítását próbálja leírni, és a legtöbb fordítás ezt a progresszív folyamatot igyekszik visszaadni. Az utólagosságnak viszont további fontos komponense a korábbi emlékek folyamatos újraírásának gondolata, és később Freud egyre nagyobb jelentőséget tulajdonít a regresszív iránynak is, amely Chervet szerint *A Farkasember* kapcsán kifejezetten szembetűnő (Chervet, 2023, 15). A progresszív és regresszív irány közötti hintamozgás, oszcilláció, és arányeltolódások miatt nehéz, sőt talán lehetetlen egy kifejezéssel visszaadni Freud elgondolásait, talán az „előre- és visszaható trauma” összetétellel fejezhető ki szemléletesen a *Nachträglichkeit* lényege. További kísérlet lehet Laplanche spirális idő-koncepciója, mely egyesíti magában egy múltbéli történés nyomát és annak

korábbi esemény (pl. molesztálás, abúzus) elfojtás alá kerül és tünetet képez. Azaz a pszichikus konfliktusok és transzformációk már a csábításelmélet 1896-os etiológiai modelljében is megjelennek (Schimek, 2015, 937). Nem csak arról van szó, hogy az emlékként felidézett esemény csak később eredményez traumatikus sokkhatást (*delayed discharge*), hanem a pszichikus trauma akkor keletkezik, amikor az eredeti esemény emléke új kontextusba ágyazódik és új intenzitásra tesz szert a szexuális érés következtében. Schimek szavaival: „A tudattalan emlék összeolvad a pubertás korából származó tapasztalattal és újjáéled úgy mintha egy új, jelen idejű tapasztalat lenne; most már konfliktust és szorongást tud előidézni és ebből elfojtás és tünetképzés következik. Az emlék »posztumusz« hatása sokkal nagyobb az eredeti eseményhez viszonyítva, melynek »korábban minimális vagy semmilyen hatása sem volt«”. (Schimek, 2015, 948.)

A Schimek által összefoglalt modell jól illusztrálja a retroaktív trauma időszerkezetét. A kétfázisú trauma-képzés már egy 1894-re datálható írásban (*Az elhárítás neuro-pszichózisairól*, 1962a/1894) is megjelenik Freudnál. Egy elfojtott inkompatibilis képzet emléknymokat hagy hátra, illetve egy második pszichikai csoportosulás magját képezi. Freud a következőképpen egészíti ki ezt a folyamatot:

„Ha a hisztériás hasítás egy ilyen jellegű magja kialakult egy »traumatikus pillanatban«, akkor más pillanatokban (melyeket megerősítő pillanatoknak nevezhetünk) fel fog fokozódni, amennyiben egy hasonló új benyomás érkezése képes áttörni az akarat által létesített korlátot úgy, hogy a meggyengült képzetet friss affektussal látja el és egy időre újra megalapozza az asszociatív kapcsolatot a két lelki csoport között, mindaddig amíg egy újabb konverzió fel nem állít egy újabb védekezést. A hisztéria által előidézett izgalom eloszlása többnyire instabillnak tűnik.” (Freud, 1962a/1894, 50.)

Az én elhárítja az inkompatibilis képzeteket és a lehasított affektusok szomatikus beidegződésekbe áramlanak. A Breuer-féle lereagálás terápia célja az izgalom visszavezetése a lelki szférába (Freud, 1962a/1894, 50). Freud ugyanitt mérhető affektusmennyiségekről beszél, amelyet elektromos töltéshez vagy elektromos folyadék áramlásához hasonlít. Az affekció növekszik, csökken, eltolható mennyiségként funkcionál, kisül, szétterjed az emléknymok között, úgy ahogy az elektromos töltés eloszlik egy test felszínén (Freud, 1962a/1894, 60).¹² Fenomenológiai szempontból egy olyan affektív erőközléssel állunk itt szemben, amely számol az én elhárító, védekező képességével is. Míg a husserli példában az affektív erő ellenállás nélkül sugárzik vissza a múltba és felébreszti a tengerpart emlékét, a fenti idézetben a lehasított traumatikus mag, csak a védekezés áttörése után

folyamatos újírását is. Az újírás vagy új értelmezés ebben az esetben azonban nem egy emléknym eltörlését, hanem folyamatos átértelmezését és kiegészítését jelenti. Egy idő-filozófia keletkezik a pszichoanalízisben – állítja Laplanche. A spirál – illetve spirális idő – egy fix probléma vagy helyzet körül köröz, de minden visszatérés alkalmával jelentés-bővülés jön létre (Laplanche, 2017, 4). Laplanche szerint az eredeti német kifejezést vagy alul- vagy túl-fordítják (Laplanche, 2017, 23).

¹² Husserl affekció fogalmában nem jelenik meg a kvantifikálhatóság ötlete, de nála is találhatunk „ökonómiai” szempontokat. Amint fentebb láttuk az affekció előre és vissza-sugárzik a jelenből kiindulva a jövő és a múlt irányába. Míg Freudnál az energetikai, hidraulikus és elektromos analógiák dominálnak, addig Husserlnél inkább a sugárzás és megvilágítás metaforái jelennek meg. Az affektív ébresztés egyfajta artikuláció, az intenciók betöltődésének, észleletek és reprodukciók születésének lehetőségé.

képes megelevenedni. A Freud által leírt traumatikus-affektív ébresztés utóhatásokkal is számol, mint például az elfojtás és tünetképzés (a fenti példában a konverzióról van szó).

Freud *A tudományos pszichológia tervezetének* (1966/1895) második részében, az Emma esettanulmány kapcsán a következőképpen fogalmaz: „Egy emlék-eseményt látunk itt, amely olyan indulatot vált ki, amely az eredeti eseményben nem volt jelen, mert közben a pubertás állapota egy új magyarázatát tette lehetővé annak, ami az emlékezetben tudattalanul megőrződött.” (Freud, 1966/1895, 413.)¹³ A Breuerrel közösen írt *Tanulmányok a hisztériáról* (1955/1895) című műben egy nagyon hasonló időszerkezetet és affektív erőközlést találunk. Katharina tizenhat évesen hisztériás rohamot kap, amikor véletlenül megpillantja a közösülő bácsikáját és unkanővérét. Fulladásos rohamoktól szenved és egy férfiarcot is hallucinál. Freud arra a következtetésre jut, hogy nagybátyja (aki valójában az apja) tizennégy éves korában erőszakosan közeledett a lányhoz. A roham és az undor, ami a közösülő pár homályos látványakor elfogta valójában saját felelevenedett emlékeire vonatkozott. Freud az *Emma* esettanulmányban és ebben az esetben is megállapítja, hogy a szexualitás előtti korból származó benyomások emlékként újraélve utólagosan épülnek be az énbe és pszichikai zavarokat okoznak (Freud és Breuer, 1955/1895, 133).

Az *Öröklődés és a neurózisok etiológiája* (1962b/1896) című tanulmányban Freud a szexuális szervek fiziológiai fejlődésével magyarázza azt a jelenséget, hogy egy emléknym erőteljesebb hatást gyakorol a korábban átélt élménnyel szemben. A pubertás küszöbértékének köszönhetően az emlék úgy fog viselkedni, mintha egy aktuális élmény lenne. Mindez egy koragyermekkori szexuális trauma posztumusz hatásának tudható be (Freud 1962b/1896, 154). Fontos megjegyezni, hogy az értelmezés – vagy, ahogy Laplanche fogalmaz a *fordítás* – önmagában nem okoz traumatikus sokkhatást, hanem mindig kiegészül a szexuális érés élettani szerepével.¹⁴ Az *Újabb megjegyzések az elhárító pszichoneurózisokról* (1962c/1896) című tanulmányban szintén arról ír Freud, hogy a szexuális érés és a pubertás korszaka teszi lehetővé egy megőrzött traumatikus emlék aktiválódását; az emlék úgy jelenik meg mintha aktuális tapasztalat lenne (Freud, 1962c/1896, 167). *A hisztéria etiológiájában* (1962d/1896) pedig azt írja, hogy nem csak koragyerekkori szexuális jelenetek, hanem ártatlannak tűnő nem értelmezett események is hozzájárulhatnak a patogén hatásokhoz (Freud, 1962d/1896, 205). Freud ugyanitt megjegyzi, hogy a külső szemlélő számára szokatlanok tűnhet, hogy egy emlékkép nagyobb erővel bír, mint az azt megelőző valódi észlelet. Hogyan lehetséges az, hogy egy tapasztalat emléke kezdetben ártalmatlan volt, majd később tudattalanná vált és mégis – posztumusz módon – abnormális hatásokat és patológiát eredményezett? (Freud, 1962d/1896, 213) Freud megoldása ebben a tanulmányban az *elhárító neurózis*: a hisztériától szenvedő páciens számára a jelenben felbukkan egy kiváltó ok, amely hatására a régi tapasztalatok

¹³ Bókay Antal fordítása (Bókay, 2020, 50).

¹⁴ Laplanche hosszasan elemzi az Emma esettanulmányt, amelyben Freud a koragyerekkori molesztálás tudatosításának pillanatát egyfajta energia-kisülésként, egy a szexuális érést megelőző időszakban keltett izgalom utólagos átéléseként interpretálja. A biológiai érés lehetővé tette, hogy a molesztálás emléke testi reakciókba transzformálódjon. Laplanche rámutat, hogy Freud „szexuális termékek emissziójáról”, talán hormonokról is spekulál a szomatikus izgalom kapcsán. Ha időbeli viszonyként írjuk le Emma utólagos traumáját, akkor annak ritmusát a biológia állítja be (Laplanche, 2017, 44).

tudattalan emlékek formájában működésbe lépnek. Ugyanebben a tanulmányban követi el „nagy etiológiai tévedését”, hiszen azt állítja, hogy a tünetek az infantilis jelenetek által determináltak (Freud, 1962d/1896, 218, 216).¹⁵

Ha fenomenológiai szempontból a visszaható traumát egyfajta affektív erőközlésnek tekintjük, akkor fontos megjegyezni, hogy egyrészt az asszociatív kapcsolatot az én elhárító funkciói akadályozzák, másrészt az emléknymok affektív ébresztése megköveteli a szexuális érés biológiai folyamatait. Ez az egyszerűnek tűnő séma tovább bonyolódik A *Farkasember* esettanulmányban, amelyet az utólagosság (*Nachträglichkeit*) egyértelmű példájának tekint a szakirodalom.

Lacan A *Farkasember*¹⁶ esettanulmány közvetítésével fedezi fel az utólagosság (*après-coup*) problémáját (Lacan, 2006/1953), Laplanche pedig Freud korai levelezéseiben és esettanulmányaiban található előzményeket térképezte fel és bevezette az „afterwardsness” terminust a *Nachträglichkeit* fordításaként. Freud a kisgyerekkori neurózist beindító farkas-álmot az ősjelenet egyenes következményének tekinti, pontosabban a farkas-álomból következtethetünk vissza az ősjelenetre. A szóban forgó rémálom, mint szorongás és rémületkeltő tényező egy „belső támadás”, amely ezúttal nem két emlék asszociatív viszonyán keresztül, hanem az ősjelenet és az álom összekapcsolásával hoz létre affektív megrázkódtatást (vö. Laplanche, 2017, 124). Freud szerint az álom: „ugyanazzal a hatással jár, mintha újabb keletű élmény volna”, és „másfél és négyéves életkor között sem vesztett frissességéből” (Freud, 2011/1918, 29). Egy lábjegyzetben Freud viszont az utólagos megértés jelentőségét is kiemeli: a gyermeket másfél éves korában éri egy benyomás (a szadisztikusnak látszó koitusz), de csak négyévesen érti meg azt, először tudattalanul az álom közvetítésével. Ezt az előzetes megértést pedig egy újabb reflexió követi húsz évvel később az analízisben (Freud, 2011/1918, 30).

Az esettanulmány utolsó előtti lábjegyzetében Freud kifejti, hogy a tünetek és kényszerek, melyek már jóval az analízis előtt fennálltak, elég indokot nyújtanak arra, hogy egy kisgyermekkorai előzményt (neurózist) feltételezzünk. Az ősjelenet státusza azonban rendkívül problematikusává válik. Freud elképzelhetőnek tartja, hogy a *Farkasember* ősjelenete egy fantáziából és valódi elemekből álló konstrukció: a másfél éves korban látott jelenet (a közösülő szülők) asszociatív kapcsolatba lépnek a juhászok párázásának későbbi emlékeivel. A fantáziált jelenetben egy korábbi közömbös és egy későbbi, a gyermeki fantáziára mély hatást gyakorló jelenet adódott össze, az eredmény pedig egy valóságosnak tűnő jelenet (Freud, 2011/1918, 39). Freud azonban vonakodik attól, hogy tisztán fantáziának tekintse az ősjelenetet és végül ősfantáziával kiegészített terápiai konstrukciónak tekinti. Nyitva hagyja a kérdést, hogy az ősjelenet mögött valódi történés vagy éppen egy öröklött ősfantázia áll (Freud, 2011/1918, 80).

Green az ősfantáziákat az ödipusz-komplexus közvetítőjének tekinti. Az ősfantázia önmagában nem tartalom, de lehetővé teszi bizonyos reprezentációk és tartalmak

¹⁵ Freud egy 1924-ből származó betoldott lábjegyzetben megjegyzi, hogy ekkor még nem szabadította meg magát a valós események felértékelésétől és a fantázia leértékelésétől (Freud, 1962d/1896, 204, 1. láb.)

¹⁶ A „Farkasember” elnevezés Sergej Constantinovitch Pankejeffre utal, aki 23 évesen vesz részt a terápiában (West, 2011, 93).

aktualizációját. Az ősfantáziák ökonómiai és szimbolikus hatással bírnak (Green, 1999. 238).¹⁷ Fletcher szerint Freud a filogenetikai múltba menekül ahelyett, hogy elfogadná a regresszív és progresszív értelmezési lehetőségek közötti bizonytalanságot. Az ősfantáziát pedig akár ősemléknek (*primal memory*) is tekinthetnénk, hiszen egy prehisztorikus igazságra épül, amely öröklődő filogenetikai sémává változott (Fletcher, 2013, 267-269).

A fedőemlékekkel kapcsolatos tanulmányban Freud azt állítja, hogy talán csak gyerekkorra vonatkozó emlékekhez, de nem konkrét kisgyermekkori emlékekhez tudunk hozzáférni (Freud, 1962e/1899, 322). A *Farkasember* esetében viszont úgy gondolja, hogy a bizonytalan emlékezést az álom is helyettesítheti, amely „elemzése rendszerint ugyanahhoz a jelenethez vezet vissza, s kimeríthetetlen változatokban reprodukálja annak minden tartalmi elemét.” (Freud, 2011/1918, 34). Lukacher megfigyelése szerint Freud már-már hiperbolikus megfogalmazásokkal él, amikor az álmodást emlékezésnek tekinti. Lukacher szerint Strachey a *Standard Edition* fordítója elveszi az élet Freud eredeti megfogalmazásának, melyben az álmodást egy emlékezeti formának állítja be. A német eredetiben Freud azt állítja, hogy „Traumen ist ja auch ein Erinnern”, Strachey angol fordításában pedig az szerepel, hogy „Indeed, dreaming is another kind of remembering”, tehát nem azt a jelentést adja vissza, hogy az „álmodás is emlékezés”, hanem úgy fogalmaz, hogy „az álmodás az emlékezés egy másik fajtája” (Lukacher, 1988, 139).¹⁸ Freud a tanulmány egyik lábjegyzetében kitarat emellett, hogy a *Farkasembert* másfél éves korában éri egy benyomás, amely négyéves korban újra felelevenedik és csak húsz évvel később retrospektív módon a terápiában nyeri el értelmét (Freud, 2011/1918, 30). Az ősjelenet státuszának bizonytalansága ellenére jelen van egy traumatikus affektív erőközlés, amely ezúttal a múltból fejt ki hatását a jövő irányába és a visszaemlékezéssel egyenértékű álomban manifesztálódik (Freud, 2011/1918, 34).

Libidó-regresszió és visszafantáziálás

Freud A *Farkasember* esettanulmányban Adlerrel és Junggal vitatkozik az ősjelenet státuszával kapcsolatban. Jung a *Freud és a pszichoanalízis* kötetben egyrészt a pszichoanalízis fejlődését mutatja be, másrészt pedig saját szóasszociációs kísérleti eredményeivel és a libidó regressziójának modelljével hozzájárul a csábításmélet cáfolatához. Közös pont Freud és Jung estében, hogy a korai csábításmélet revíziója

¹⁷ Ez a megfogalmazás kísértetiesen hasonlít Jung archetípus-fogalmához, melyet Jung szintén olyan mintázatoknak tekint, amelyek előhuzalozzák, előrajzolják bizonyos mitopoetikus tartalmak és scenáriók megjelenését az álmokban és fantáziákban. Bár Jung „ösi képek” szóhasználatát félrevezető, de az archetípus inkább hasonlítható a kanti sémához és nem velünk született ideákról van szó (Jung, 2018, 358). *Az archetípusok és a kollektív tudattalanban* Jung a következőképpen fogalmaz: „Az archetípus önmagában egy üres, formális elem, amely nem más, mint »facultas praeformandi«, egy a priori adott lehetséges képzetforma.” (Jung, 2011, 89.) Ettől eltekintve Jung és Freud egyaránt Lamarck, Haeckel biogenetikai törvénye és általában a 19. századi organikus-emlékezet hatása alatt álltak (Shamdasani, 2003). Rensma szerint van elég textuális evidencia annak bizonyítására, hogy Jung hitt a szerzett tulajdonságok öröklődésében, attól függetlenül, hogy az archetípusokat tartalom nélküli formának tekintette (Rensma, 2013, 274).

¹⁸ A magyar fordításból egyértelműen kiderül az álom és emlékezés „egyenértékűsége”. A fenti idézet úgy hangzik, hogy „Végére is az álom szintén emlékezés...” (Freud, 2011/1918, 34).

és az infantilis szexuális fantáziák felfedezése nem zárja ki teljesen a gyermekkori abúzus lehetőségét. Freuddal szemben Jung viszont hangsúlyozza, hogy a „brutális traumák” nem pusztán szexuális jellegűek, hanem többféle környezeti hatást is figyelembe kellene vennünk. A libidó regressziójának modellje és az ezzel szorosan összefüggő visszafantáziálás (*Zurückphantasieren*) azonban olyan esetet vizsgál, amelyben Jung számára egyértelműnek tűnik, hogy a páciens emlékei pusztán a fantázia termékei.

Jung esettanulmányában két rivalizáló lánytestvérről van szó, a fiatalabbat határozottan az idősebbet pedig tétovának ábrázolja, aki érzékenységénél fogva predisponált a neurózisra. Az idősebb nővér neurózisán keresztül szemlélteti a libidó regresszióját.¹⁹ A történet szerint a két lány házassági ajánlatot kap két kérőtől. Míg a fiatalabb igent mond és férjhez megy, addig az idősebb nemet mond, mellyel magára haragítja udvarlóját. Az idősebb lányt a húga esküvőjén idegi eredetű bélhurut fogja el és szanatóriumba vonul, ahol hisztériával kezelik. Jung a terápia közben a lány fantáziáit, amelyben egy perverz apa jelenik meg, infantilis-szexuális jellegűnek tekinti. Bár a páciens heves ellenállást fejt ki az álmaiban és fantáziáiban felbukkanó jelenetekkel szemben, Jung egy összetett asszociációs folyamatot fedez fel nála. Az egyik kulcsfontosságú jelenet nyolcéves korból származik, ebben a fiatal lány egy exhibicionistával találkozik, melynek képe álmában is tovább üldözi. A jelenet felidézése után nem sokkal álmában háromévesnek éli meg önmagát, és saját apját látja az ágy mellett obszcén pozícióban. Jung megállapítja, hogy a lány asszociatív kapcsolatot alakított ki az exhibicionista ruházata és az apa szürke öltönye között, mely közös elemnek mutatkozik a két jelenetben. Jung már kezdettől fogva kétségekkel fogadja az obszcén jelenet leírását, valószínűleg későbbi időpontban keletkezett és nem is valós emlékről van szó. A páciens ellenállása egy fantáziával és nem egy emlékkal szemben mutatkozott meg. Ez a fantázia valószínűleg az oksági magyarázat iránti vágy terméke és nem a valóságban megtörtént jelenet átdolgozása. Jung szerint a fantázia anyaga csak utólag vált igazán jelentőssé (Jung, 2011, 186-187).

Az esettanulmány a libidó regressziójának modelljét, illetve a visszafantáziálást szemlélteti. A libidó – mint pszichikai energia – átdolgozza az emléknyomokat, dramatizál és az idősebb nővér esetében infantilis szexuális vágyakat helyez az apa alakjára. A libidó regressziójának tekinti Jung azt a mechanizmust, amely megelőző

¹⁹ Jung a libidót nem csak szexuális, hanem általános „pszichés energiaként” vagy „természeti erőként” fogja fel (Jung 2018, 157). „A libidó egyfajta appetitus annak természetes állapotában. Fejlődéstörténetileg a testi szükségletek – mint éhség, szomjúság, alvás és szexualitás –, valamint az érzelmi állapotok, effektusok azok, melyek a libidó lényegét alkotják.” (Jung, 2018, 158). A libidó Jung szerint nem pusztán szaporodási ösztön, hanem egy sokkal általánosabb, folyamatos életösztön, létezésre való törekvés Schopenhauer akarat-fogalmához hasonlóan (Jung, 2018, 159). A libidó mások kulcsfontosságú meghatározása energetikai jellegű: „...körültekintőbb a libidón egyfajta energiaértéket értenünk, mely valamelyik területen, a hatalom, az éhség, a gyűlölet, a szexualitás, a vallás területén anélkül nyilatkozhat meg, hogy specifikus ösztön volna” (Jung, 2018, 160). A libidó „indifferens energia”, amely képes mitopoetikus formákba és ún. archaikus fantáziákba transzformálódni. A libidó olyan, mint egy „tartós folyam”, amelynek áramlása néha ellenállásokba ütközik. A libidó képes a külvilág és a belső világ felé áramlani, utóbbi esetben fantáziákat kelt életre a lelki életben (Jung, 2018, 199). A szimbólum átformáló tényező, amely a libidót az alacsonyabbról valamilyen magasabbrendű formába viszi át (Jung 2018, 268). Laplanche és Pontalis kiemeli, hogy Freud soha nem fogadta el a jungi monizmust és megtartotta annak szexuális jellegét (Laplanche és Pontalis, 1994, 288).

élményeknek vagy fantáziáknak az érzelmi értékét nyújtja. Minél inkább megrekedt a libidófejlődés, annál intenzívebb élmények keletkeznek (Jung, 2011, 189). Jung szerint egy előtörténet nem jelent feltétlenül kórtörténetet, minél korábbi a páciens által leírt nagyhatású élmény, annál nagyobb a valószínűsége, hogy fantáziával állunk szemben. Jung megkülönbözteti az előtörténet traumatikus és regresszív jelentését. Az előbbi nem zárja ki, hogy borzalmas szexuális és nem szexuális élmények történhettek a múltban, a másik viszont nagyon is gyakori a neurózisok esetén (Jung, 2011, 190).

Yiassemides szerint Freud *A Farkasember*-tanulmány átdolgozott verziójában az ősjelenetet már nem valóban megtörtént traumatikus eseménynek, hanem a páciens kitalációjának (*fabrication*) tekinti. Míg a visszafantáziálás csak egy általános múltat hoz létre, addig Freud kitart egy partikuláris traumatikus esemény emléke mellett (Yiassemides, 2011, 107-108). Freud engedékenynek mutatkozik a visszafantáziálás-koncepciója iránt,²⁰ de az esettanulmányt úgy építi fel, mint egy mozaikrejtvényt, amelynek a hiányzó eleme a megkonstruált ősjelenet (Laplanche, 2017, 127). A visszafantáziálás viszont véletlenszerű emlékezeti- és fantázia-elemek kombinálására utal. A libidó „visszafelé áramlik” és befolyása alá vonja az emléknymokat: átalakítja, átdolgozza, dramatizálja, szisztematizálja őket. A libidó úgy kezeli az emlékeket, mint valami hordalékot, amelyből összeáll a gyermekkor látszólag koherens képe (Jung, 2016, 187).²¹ Valamiféle rend bontakozik ki a káoszból, de a visszafantáziálás esetén a múlt nem determinálja a jelent és a jövőt. A freudi utólagosság értelmében a progresszív iránynak, vagyis a múltból a jelenbe áramló emléknymnak nagyobb jelentősége van a fantáziával szemben. Már a *Fliess*-levelekhez mellékelte kéziratokban is megjelenik az az elképzelés, hogy a fantázia eltorzítja és átrendezi az emléknymokat, de azok ettől még nem teljesen alaptalanok.²² A jungi visszafantáziálás viszont azt sugallja, hogy az utólagosság temporális logikájából kiesik a progresszív irány, azaz nem egy múltbéli emléknym tűnik fel új formában, hanem egy közelmúltbéli fantáziát él meg a szubjektum múltbéli eseményként. A visszafantáziálás a történeti fejlődéssel ellentétes irányban hat (Jung, 2016, 187).

Milyen jelentősége lehet Jung modelljének az affektív erőközlés fenomenológiája szempontjából? A visszafantáziálás fenomenológiai jelentősége talán abban rejlik, hogy a jelenből kiinduló affektív erőközlés nem feltétlenül marad a hasonlóság által irányított asszociatív kapcsolat pályáján, hanem inkább félresiklik és emlékek helyett fantáziákat produkál. Freud maga is hangsúlyozza, hogy affektivitás és intenzitás

²⁰ „Említettem már: számos tény támaszthatná alá azt a felfogást, hogy ezek a jelenetek – regresszív fantáziák. Mindenekelőtt az, hogy a kezelés során ezek a kisgyermekkori jelenetek – mindeddig legalábbis ezt tapasztaltam – nem mint emlékképek reprodukálódnak, hanem egy közös építkezés eredményei. Sokak számára már ez a beismerés is kétségtelenül eldőnti a vitát.” (Freud, 2011/1918, 34.)

²¹ „Esetünkben is csak részben voltak valóságosak az események, és ezek is csak később nyertek nagy jelentőséget, amikor ugyanis a libidó visszafelé áramlott. És bármikor, amikor a libidó valamilyen emléknymot von a befolyása alá, azt várhatjuk, hogy az emléknym átdolgozódik és átalakul, mivel minden életre kel, dramatizálódik és szisztematizálódik, amit megérint a libidó. Ez ugyanúgy történt, ahogyan az ember mindig is azt hitte, hogy az aranykor vagy a Paradicsom a múltban volt.” (Jung, 2011, 187.)

²² Például Freud az *L*-kéziratban (1897. május 2.) úgy fogalmaz, hogy a fantáziák korábban hallott dolgokra, az álm pedig látott dolgokra utal vissza. A fantáziák pszichikai homlokzatok, amelyek elbarikádozzák a legkorábbi szexuális jelenetekhez vezető utat. A fantáziák elfedik az emlékeket, de egyben finomítják és szublimálják is őket (Masson, 1985, 240).

tekintetében az emlékezeti reprodukció és a fantázia között elmosódik a határ. Az affektus egyaránt megszállja a fantáziát és az emléket is, mindkettőt felruházhatja a valóságosság jellegével.²³ Egy másik jelentős mozzanatra Green mutat rá: Freud azt feltételezi, hogy affektivitás mint feszültség vagy mint szabad energia reprezentáció után „kutat”, melynek eredménye egy fantáziaszerű emlék keletkezése lehet (Green, 1999, 142).

Freud nem elégszik meg a fantázia retrospektív-retroaktív hatásaival, hanem kitarthat emellett, hogy valamilyen múltbéli jelenet vagy észlelet hatást gyakorol a jelenre. Ahol a múltbéli események és impulzusok kaotikusak és töredékesek ott működésbe lép az ősfantázia sematizáló hatása. Freud fenntartásokat fogalmaz meg Jung azon elgondolásával szemben is, hogy a neurotikusok a fantáziált múltba menekülnének a jelen sürgető feladatai elől. A libidó regressziója és az ezzel korrelatív viszonyban álló visszafantáziálás nem csak a múltbéli emléknymok törmelékeiből konstruálható hihetőnek tűnő emlékszerű fantáziákat, hanem az öncsalásban is fontos szerepe van. A jungi libidó-regresszióval szemben Freud egy a múltból előre haladó affektív erőközlést állít szembe, amely „a gyermekkori benyomások felől hat” és segít megérteni az egyébként megmagyarázhatatlannak tűnő regressziót. Freud úgy fogalmaz, hogy az előremutató irány „utat mutat az élettől elforduló libidónak” és érthetővé teszi a regressziót. A regresszív és a progresszív hatások elkülönítése talán lehetetlen feladat a retroaktív trauma esetében, de mindkettő szerepet kap a tünetképzésben (Freud, 2011/1918, 35).

Konklúziók

Sutyák a husserli intencionalitás és a freudi megszállás (energiabefektetés) közös mozzanatának a tudatos érdeklődés modulációját tekintette. Egy újabb kapcsolódási pont lehet a jelen és múlt között zajló affektív erőközlés, amelyet Husserl retroaktív ébresztésként, Freud utólagoságként, Jung pedig visszafantáziálásként írt le. Közös elem ezekben a mentális folyamatokban, hogy az affekció felfokozódása emlékekhez vagy emlékszerű fantáziákhoz vezet. Az affekció oda-vissza áramlása a jelen és múlt között egy időszerkezetként vagy ahogy Fletcher fogalmaz, temporális logikaként is felfogható. Freud a progresszív hatásnak, Jung pedig a regresszív iránynak ad nagyobb hangsúlyt. A retroaktivitás fenomenológiájában egy szimmetrikus viszony tételeződik a jelen és múlt között.²⁴ Freud szerint a korábbi benyomások affektív erejüket a szexuális érés fiziológiai következményeiből nyerik. Vagy ahogy Laplanche fogalmaz, a korábbi emléknymok időzített bombaként berobbannak a jelenbe a szexuális érés és új értelmezés összjátékának köszönhetően (Laplanche, 1999, 265). Jung esetében is az affektív erőközlés aszimmetriájáról beszélhetünk, ezúttal a libidó (pszichés energia)

²³ Freud a csábításelmélet cáfolataként kanonizált Fliessnek írt levélben (1897. szeptember 21.) jut arra a konklúzióra, hogy a tudattalanban nincs különbség az affektus által megszállt *igazság* és a *fikció* között. Jungot megelégedezve azt is megfogalmazza, hogy a szexuális fantázia a szülők témáját ragadja meg (Strachey, 1966, 250).

²⁴ A jelen és múlt egymásba áramlásának fenomenológiájával kapcsolatban lásd Ullmann, 2010, 279.; Marosán, 2020, 111. A retroaktív visszahatásban rejlő körkörösségről lásd Komorjai, 2017, 286. Merleau-Ponty és a retroaktivitás kapcsán, valamint az álom retroaktív szervező erejéről lásd Szabó, 2022, 92–93.

befelé, a múlt felé fordul, regrediál, és véletlenszerű módon hoz létre emlékszerű fantáziákat, amelyek menekülési útként funkcionálnak a jelen feladatai előtt.

A *Farkasember* esettanulmány illusztrálja a Freud és Jung közötti konfliktust a visszamenőleges trauma-képzés forrásával kapcsolatban. Laplanche szerint Freud már a korai munkajegyzeteiben és a fedőemlékek kapcsán is felfigyel a koragyermekkorai emlékek bizonytalanságaira, de nem talál átmeneti kategóriát a fantázia és az epizodikus emlék között. Laplanche megoldása az enigmatikus üzenet, melyet kiváltképpen az anyai gondozás ültet el a gyermeki pszichében és ezzel beindítja a psziché strukturálódásának folyamatát. Laplanche javaslata egyben a freudi pszichoszexuális fejlődélmélet modernizálása (Laplanche, 2017).

Úgy gondolom, hogy egy fenomenológiai alternatívával is válaszolhatunk arra a kérdésre, hogy vajon mit „ébreszt fel” a jelenből visszasugárzó affektív erőközlés vagy a libidó regressziója. Marosán elemzése alapján úgy tűnik, hogy a fenomenológiai tudattalan egy sajátos komplexitással bír. A tudattalan tartalmazhat szendergő retenciákat, soha nem is tudatosult hűletikus (érzetszerű) tartalmakat, be nem teljesült elvárásokat (protenciákat), és komplex értelemalakzatokat is. Ezek a múltba süllyedt tartalmak állandó kölcsönhatásban vannak egymással és kijelölik a retroaktív értelemképződés lehetőségeit. A jelenből kiinduló affektív erőközlés feléleszthet már korábban tudatosított tartalmakat, de előfordulhat az is, hogy valami elsőként tudatosul (Marosán, 2020, 109-110). Sőt Husserl emlékezteti rétegek fedésbe kerüléséről és hamis emlékek képződéséről is ír és úgy véli, hogy kitartó munkára van szükség az eredeti fenomén helyreállításához (Marosán, 2020, 273).

Amint láttuk a fenomenológiai szemlélet a tudatot és a tudattalant a tapasztalati mező két szélsőséges végpontjainak tekinti és nem osztja fel a mentális életet elkülöníthető regiszterekre (Sajó, 2014). A fenomenológiai tudattalanban nincs helye a topográfiai vagy akár a strukturális modellnek, de az emlékek és fantáziák reprodukciójának dilemmái mindkét irányzatban kihívást jelentenek. Freud az emlékezeti anyag elrendeződéséről szőtt levelét akár Husserlnek is írhatta volna. 1896. december 6-i levélben a következőket írja Fliessnek: „Azzal a feltevéssel dolgozom, hogy lelki mechanizmusunk egymásra rétegződéssel alakul ki, olyan módon, hogy az emléknymokból rendelkezésre álló anyagok időről időre, az új kapcsolódásoktól függően egyfajta átrendeződésen, átíráson mennek keresztül.” (Id. Masson, 1985, 207.) A folyamatos felülírások, fordítások, átírások eredményeképpen a retroaktív ébresztés nem partikuláris emlékeket, hanem Fletcher szóhasználatával élve emlékszerű fantáziákat vagy fantáziáséra emlékeket elevenít meg (Fletcher, 2013, 113). A Freud és Jung között kialakult vita az emlékezeti anyag természetével kapcsolatban a múlt nyitottságának és uralhatatlanságának fenomenológiai belátása felé mutat.²⁵

²⁵ Vö. Tengelyi, 2007; Ullmann, 2010; Marosán, 2020.

Felhasznált irodalom

- Bánfalvi A.** (2015). Abúzus, trauma, értelem. In: Kuritárné Szabó Ildikó és Tisljár-Szabó Eszter (szerk.), *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna. A családon belüli gyermekkori traumatizáció: elmélet és terápia* (75–88). Budapest: Oriold és Társai.
- Bókay A.** (2020). Pszichoanalitikus trauma-koncepciók – Freud és Ferenczi. *Lélekelemzés*, 15(1): 43–61.
- Ffytche, M.** (2012). *The Foundation of the Unconscious: Schelling, Freud and the Birth of the Modern Psyche*. New York: Cambridge University Press.
- Fletcher, J.** (2013). *Freud and the Scene of Trauma*. New York: Fordham University Press.
- Freud, S.** (1895). Project for a scientific psychology. In: J. Strachey (Ed. & trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. I, 295–398). London: The Hogarth Press, 1966.
- Freud, S.** (1895). *Katharina / Elisabeth von R. kisasszony. Esetleírások Breuer–Freud: Tanulmányok a hisztériáról c. kötetéből* (SF12). Ford. Bart István, Schulcz Katalin. Budapest: Animula, 2011.
- Freud, S.** (1894). The neuro-psychoses of defence. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 3, 45–61). London: The Hogarth Press, 1962a.
- Freud, S.** (1896). Heredity and the aetiology of the neuroses. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 3, 141–158). London: The Hogarth Press, 1962b.
- Freud, S.** (1896). Further remarks on the neuro-psychoses of defence. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 3, 162–185). London: The Hogarth Press, 1962c.
- Freud, S.** (1896). The aetiology of hysteria. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 3, 191–221). London: The Hogarth Press, 1962d.
- Freud, S.** (1899). Screen memories. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 3, 303–322). London: The Hogarth Press, 1962e.
- Freud, S.** (1918). *A „Farkasember”*. Egy kisgyermekkori neurózis története (SF1). Ford. Berényi Gábor. Budapest: Animula, 2011.
- Freud, S. – Breuer, J.** (1895). Studies on hysteria. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 2, 294–398). London: The Hogarth Press, 1955.
- Green, A.** (1999). *The Fabric of Affect in the Psychoanalytic Discourse*. Ford. Alan Sheridan. London, New York: Routledge.

- Groarke, S.** (2021). The sense of the past: Theoretical and clinical aspects of deferred action. *The International Journal of Psychoanalysis*, 102(6): 1097–1115.
- Hárs Gy. P.** (2018). Mit nem tud a tudattalan? *Magyar Filozófiai Szemle*, 62(3): 67–85.
- Husserl, E.** (1998). *Az európai tudományok válsága I-II.* Ford: Berényi Gábor, Mezei Balázs, Egyedi András, Ullmann Tamás. Budapest: Atlantisz.
- Husserl, E.** (2001). *Analyses Concerning Passive and Active synthesis: Lectures on Transcendental Logic.* Ed. A. J. Steinbock. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Husserl, E.** (2002). *Előadások az időről.* Ford. Sajó Sándor, Ullmann Tamás. Budapest: Atlantisz.
- Jung, C. G.** (2006). *Freud és a pszichoanalízis.* Ford. Turóczi Attila. Budapest: Scholar.
- Jung, C. G.** (2011). *Az archetípusok és a kollektív tudattalan.* Ford. Turóczi Attila. Budapest: Scholar.
- Jung, C. G.** (2018). *Az átalakulás szimbólumai.* Ford. Sára Balázs. Budapest: Scholar.
- Komorjai, L.** (2017). *Idő és folytonosság. A tapasztalatfolyam fenomenológiája.* Budapest: L'Harmattan.
- Kozyreva, A.** (2017). *Phenomenology of Affective Subjectivity: Analyses on the Pre-Reflective Unity of Subjective Experience.* Heidelberg: Universitätsbibliothek.
- Lacan, J.** (1953). The function and field of speech and language in psychoanalysis. (Bruce Fink, Trans.) In: J. Lacan: *Écrits: The First Complete Translation in English* (197–268). London & New York: W. W. Norton, 2006.
- Laplanche, J. – Pontalis, J-B.** (1994). *A pszichoanalízis szótára.* Ford. Albert Sándor, Burján Mónika, Gyimesi Tímea, Pálffy Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Laplanche, J.** (1999). *Essays on Otherness.* (John Fletcher, Trans.) London and New York: Routledge.
- Laplanche, J.** (2017). *Après-coup.* (Jonathan House, Luke Thurston, Trans.) New York: The Unconscious in Translation.
- Lukacher, N.** (1988). *Primal Scenes: Literature, Philosophy, Psychoanalysis.* Ithaca and London: Cornell University Press.
- Marosán, B. P.** (2017). *Kontextus és fenomén I. Igazság, evidencia és tapasztalat Edmund Husserl Munkásságában.* Budapest: L'Harmattan.
- Marosán, B. P.** (2020). *Kontextus és fenomén II. Az igazság problémája az időtudat és a keletkezés husserli filozófiájában.* Budapest: L'Harmattan.
- Marosán, B. P.** (2021). Az individuális és a kollektív tudattalan fenomenológiájáról Freud, Jung és Husserl nyomán. *Magyar Filozófiai Szemle*, 64(1): 65–85.
- Masson, J. M.** (Ed., Tr.) (1985). *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887–1904.* Cambridge, London: Harvard University Press.

- Merleau-Ponty, M.** (2006). *A látható és a láthatatlan*. Ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond. Budapest: L'Harmattan.
- Merleau-Ponty, M.** (2012). *Az észlelés fenomenológiája*. Ford. Sajó Sándor. Budapest: L'Harmattan.
- Olay Cs.** (2018). Az alany kérdése Freudnál: vágyteljesülés és szublimáció. *Magyar Filozófiai Szemle*, 62(3): 44–66.
- Pintér J. N.** (2014). *A nem múltó jelen. Trauma és nosztalgia*. Budapest: L'Harmattan.
- Rensma, R.** (2013). Analytical psychology and the ghost of Lamarck: did Jung believe in the inheritance of acquired characteristics? *Journal of Analytical Psychology*, 38: 258–277.
- Ricoeur, P.** (1970). *Freud & Philosophy: An Essay on Interpretation*. (Denis Savage, Trans.) New Haven and London: Yale University Press.
- Sajó S.** (2014). *Majdnem minden – A megtört totalitás dialektikája*. Budapest: L'Harmattan
- Sartre, J-P.** (2006). *A lét és a semmi*. Ford. Seregi Tamás. Budapest: L'Harmattan.
- Schimek, J. G.** (2015). Fact and fantasy in the seduction theory: A historical review. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 35(4): 937–965.
- Shamdasani, S.** (2003). *Jung and the Making of Modern Psychology: The Dream of a Science*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Smith, N.** (2010). *Towards a Phenomenology of Repression: A Husserlian Reply to the Freudian Challenge*. Stockholm: Stockholm University Press.
- Steinbock, A. J.** (2004). Affection and attention: On the phenomenology of becoming aware. *Continental Philosophy Review*, 37(1): 21–43.
- Strachey, J.** (ed. & trans.) (1966). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. I). London: The Hogarth Press.
- Summa, M.** (2011). *Das Leibgedächtnis. Ein Beitrag aus der Phänomenologie Husserls*. *Husserl Studies*, 27(3): 173–196.
- Summa, M.** (2014). *Spatio-Temporal Intertwining: Husserl's Transcendental Aesthetic*. Dordrecht: Springer.
- Sutyák T.** (2008). *A Freud-elv: A pszichoanalízis mint lélekfilozófia*. Pozsony: Kalligram.
- Szabó, Zs.** (2022). *The Ontology of Becoming. A Phenomenology of the Infinite*. Budapest: L'Harmattan.
- Szummer Cs.** (2014). *Freud, avagy a modernitás mítosza*. Budapest: L'Harmattan.
- Tengelyi L.** (2007). *Tapasztalat és kifejezés*. Budapest: Atlantisz.
- Ullmann T.** (2010). *A láthatatlan forma: Sematizmus és intencionalitás*. Budapest: L'Harmattan.

- Ullmann T.** (2013). Az idő mint a szubjektivitás alapja és horizontja. In: Ullmann Tamás (szerk.), *Az értelem dimenziói* (91–109). Budapest: L'Harmattan.
- Ullmann T.** (2016a). A tudattalan modelljei. Fenomenológia, pszichoanalízis és kognitív tudományok. *Magyar Filozófiai Szemle*, 60(1): 9–30.
- Ullmann T.** (2016b). Hogyan működik a tudattalan? *Kellék*, 55: 143–176.
- Welsh, T.** (2002). The Retentional and the Repressed. Does Freud's Concept of the Unconscious Threaten Husserlian Phenomenology? *Human Studies*, 25: 165–183.
- West, M.** (2010). *Understanding Dreams in Clinical Practice*. London: Karnac Books Ltd.
- Yiassemides, A.** (2014). *Time and Timelessness. Temporality in the Theory of Carl Jung*. London and New York: Routledge.